

Sławomir Sobczyk

Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie

zesobczy@cyfronet.pl

Staatsbibliothek zu Berlin jako wzór biblioteki publicznej przyjaznej czytelnikowi

Słowa kluczowe: biblioteka miejska w Berlinie, biblioteki publiczne, Niemcy

Abstrakt: W artykule przedstawiono historię, sposób funkcjonowania, zasady gromadzenia zbiorów oraz współczesne funkcje i zadania biblioteki miejskiej w Berlinie.

Key words: public library in Berlin, public libraries, Germany

Abstract: This article describes history, the way of functioning, rules of collection acquisition and modern function of the public library in Berlin.

Biblioteka Państwowa w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin) jest niemiecką biblioteką narodową, będącą własnością Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kultury (Siftung Preußischer Kulturbesitz), organizacji powstałej w 1957 r. dla zachowania i propagowania spuścizny kulturowej Prus [13, s. 61]. Staatsbibliothek zu Berlin jest obecnie największą i najważniejszą niemieckojęzyczną biblioteką naukową, wymienianą wśród największych bibliotek tego rodzaju w Europie. Posiada ona imponujący księgozbiór poświęcony właściwie wszystkim dziedzinom kultury, sztuki i nauki, ze wszystkich okresów i wszystkich stron świata. Historia powstania i rozwoju Biblioteki Państwowej w Berlinie stanowi odzwierciedlenie historii Niemiec.

W artykule przedstawiono historię powstania biblioteki, najważniejsze fakty dotyczące jej rozwoju w różnych okresach historycznych oraz rolę tej instytucji w świecie współczesnym. Szczegółowo omówiono księgozbiór, z podziałem na poszczególne kolekcje tematyczne oraz organizację przestrzeni bibliotecznej, w oparciu o dostępną literaturę, bezpośrednie obserwacje własne i rozmowę z pracownikiem biblioteki.

Historia powstania biblioteki sięga 1658 r., kiedy to Fryderyk Wilhelm I, Elektor Brandenburgii, wydał dekret o skatalogowaniu i udostępnieniu szerokiej publiczności swojego prywatnego księgozbioru, który następnie znalazł się w otwartej w 1661 r. Bibliotece Elektorskiej w Cölln nad Sprewą (Churfürstliche Bibliothek zu Cölln an der Spree) [3]. Początkowo nowo powstała biblioteka cieszyła się uznaniem i łaską książąt. W roku 1699 księgozbiór został podwojony przez Fryderyka I, który przedłużył też godziny otwarcia biblioteki i wprowadził po raz pierwszy w ustawodawstwie pruskim prawo, nakładające na wydawców obowiązek dostarczania do biblioteki elektorskiej co najmniej jednego egzemplarza każdej wydawanej książki [3]. W roku 1701, po ogłoszeniu się królem, Fryderyk I Pruski przemianował bibliotekę na Królewską Bibliotekę w Berlinie (Königliche Bibliothek zu Berlin).

W 1722 r. Fryderyk Wilhelm I zdecydował jednak o cofnięciu bibliotece budżetu na nowe zakupy, a w 1735 r. przeniósł do Pruskiej Akademii Nauk cenną kolekcję książek naukowych [3]. Fryderyk Wielki nie darzył biblioteki sympatią i początkowo niezbyt troszczył się o jej rozwój. Jednak to zatwierdzone przez niego w roku 1770 fundusze umożliwiły zakup wielu cennych pozycji. Zaniepokojony zbyt dużą zależnością instytucji od korony pruskiej, władca przyznał też bibliotece znaczącą autonomię. Umożliwiło to wybudowanie pierwszej siedziby biblioteki i stały rozwój jej księgozbioru. W 1905 r. mogła się ona poszczycić posiadaniem 1,2 miliona publikacji i została najważniejszą instytucją na świecie, gromadzącą księgozbiór niemieckojęzyczny [3; 22].

Po zniesieniu monarchii i powstaniu Republiki Weimarskiej w 1918 r. biblioteka otrzymała nazwę Pruskiej Biblioteki Państwowej (Preußische Staatsbibliothek). Po roku 1919 efekty trudnej sytuacji ekonomicznej po I wojnie światowej łagodziło stałe finansowe wsparcie Niemieckiej Fundacji Badawczej (DFG-Deutsche Forschungsgemeinschaft), jednej z największych w Europie organizacji wspierających rozwój nauki [22].

Bardzo niekorzystny wpływ na dalszy rozwój biblioteki wywarł okres panowania nazistów. Na porządku dziennym były naciski polityczne, zwolnienia pracowników i znaczne ograniczenia w pozyskiwaniu nabytków zza granicy. Okrutną atmosferę tamtych czasów najlepiej oddaje niechlubny incydent masowego palenia książek, który miał miejsce 10 maja 1933 r. na Babelplatz. Członkowie nacjonalistycznych studenckich i młodzieżowych bojówek, takich jak Deutsche Studentenschaft, Sturmabteilung i Hitler Jugend, spalili wówczas ponad 20 tys. książek znanych niemieckich pisarzy, pochodzących głównie z pobliskiego uniwersytetu (księgozbiór Staatsbibliothek na szczęście nie ucierpiał w tym barbarzyńskim wydarzeniu) [3; 20].

Znaczne straty Pruska Biblioteka Państwowa poniosła w czasie II wojny światowej. Po uszkodzeniu konstrukcji budynku przy Unter den Linden podczas jednego z alianckich bombardowań w 1941 r. część księgozbioru (ok. 3 mln woluminów i ponad 7400 inkunabułów) została ewakuowana do 30 klasztorów, zamków i opuszczonych kopalni w Niemczech. Pod koniec wojny, kiedy budynek biblioteki został prawie zniszczony, cenne kolekcje książek i manuskryptów znalazły się w różnych instytucjach w strefie okupowanej, a ok. 700 tys. woluminów uznaje się dzisiaj za zaginione lub bezpowrotnie zniszczone [22].

Część oryginalnego księgozbioru znalazła się po wojnie w Polsce i na terytoriach byłego Związku Radzieckiego w formie tzw. repatriacji wojennych. Jedną z najbardziej kontrowersyjnych kolekcji jest tzw. Berlinka, znajdująca się do dzisiaj w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, zawierająca ponad 300 tys. manuskryptów autorstwa m.in. Martina Luthera, Johanna Wolfganga Goethego czy Friedricha Schillera oraz studia lingwistyczne braci Grimm, oryginalną partyturę 3 części 8 Symfonii Beethovena (pozostałe znajdują się w Staatsbibliothek) czy też manuskrypty i inkunabuły wywiezione przez wojska pruskie w latach 1820-1840 z polskich klasztorów. Należy jednak pamiętać, że w dzisiejszych zbiorach Staatsbibliothek zu Berlin, w efekcie nazistowskich grabieży w czasie II wojny światowej, znalazło się ok. 10 tys. książek i 9 tys. innych pozycji [3; 21].

Po 1945 r. zbiory dawnej Biblioteki Pruskiej (formalnie przestała ona istnieć po rozpadzie Prus, których terytorium włączono do innych krajów związkowych), znalazły się

w różnych strefach okupowanych. Część kolekcji, znajdująca się w strefie sowieckiej, powróciła do zniszczonego w czasie wojny budynku przy Unter den Linden w Berlinie Wschodnim. W 1946 r. otwarto tam Publiczną Bibliotekę Naukową (Öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek), którą po renowacji w 1955 r. przemianowano na Niemiecką Bibliotekę Publiczną (Deutsche Staatsbibliothek) [3].

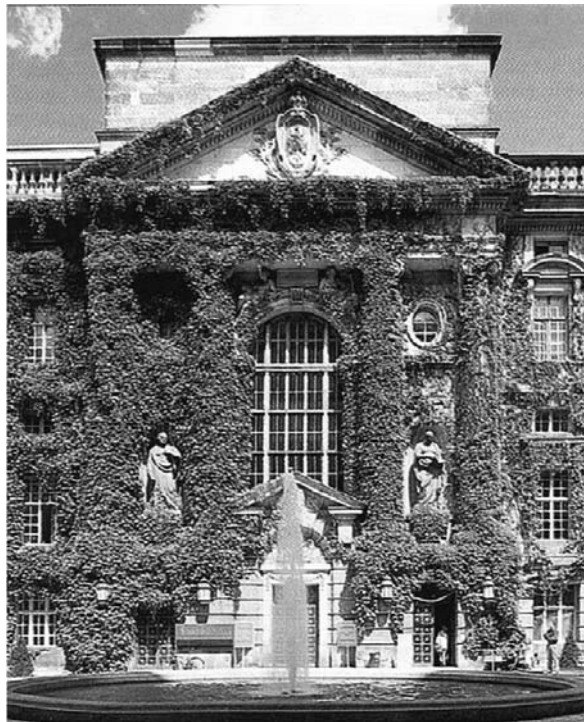
Większość księgozbioru Biblioteki Pruskiej znalazła się jednak po stronie alianckiej. 1,5 mln woluminów, ukrywanych w czasie II wojny światowej w nieczynnej kopalni potasu niedaleko Hattof, w 1946 r. przeniesiono do Uniwersytetu w Marburgu. Księgozbiór ten został udostępniony do użytku publicznego jako Biblioteka Hesji (Hessische Bibliothek), którą po uzupełnieniu zbiorów o pozostałe rozproszone pozycje, przemianowano w 1949 r. na Bibliotekę Zachodnioniemiecką (Westdeutsche Bibliothek). Z kolei ta część kolekcji, która pozostała na terenie francuskiej strefy okupacyjnej (głównie w Erzabtei Beuron), została przeniesiona do Uniwersytetu w Tybindze [3; 20]. W latach sześćdziesiątych do Berlina Zachodniego powróciła większość ukrywanego i rozproszonego w czasie wojny księgozbioru dawnej Biblioteki Pruskiej. W roku 1962 rząd Republiki Federalnej Niemiec przekazał odpowiedzialność administracyjną za całość kolekcji Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego (Stiftung Preußischer Kulturbesitz), która otrzymała na ten cel dotację z budżetu państwa. Dzięki pozyskanym funduszom, w 1967 r. rozpoczęto budowę nowej siedziby biblioteki w Berlinie Zachodnim, w obrębie Kulturforum.

W okresie 1945–1989 zbiory dawnej Biblioteki Pruskiej znajdowały się w 2 różnych instytucjach, w Berlinie Wschodnim i Zachodnim. Wprawdzie w linii prostej oba budynki były oddalone zaledwie o 1,5 km, jednak dzieliła je oficjalna granica państwowa, dodatkowo zaznaczona od 1961 r. Murem Berlińskim. Zjednoczenie Niemiec doprowadziło w 1992 r. również do zjednoczenia obu bibliotek. Do pomieszczenia rozległego księgozbioru wykorzystano oba budynki i powołano do życia Bibliotekę Państwową w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin) [3; 13, s. 61; 20].

Pierwsza siedziba biblioteki stanęła w centrum Berlina, na Babelplatz. Zbudowana w latach 1775-1785 przez Georga Christiana Ungera według projektu Josepha Emanuela Fischera von Erlacha, przez mieszkańców Berlina nazywana była pieszczotliwie „Komodą”, z powodu swojego neobarokowego kształtu. Obecnie mieści się w niej Wydział Prawa Uniwersytetu Humboldta [13, s. 61; 20].

W roku 1914 bibliotekę przeniesiono do większej i bardziej reprezentacyjnej siedziby, przy Unter den Linden (fot. 1). Okazały budynek według projektu ulubionego architekta królowej Wilheminy, Ernsta Eberharda von Ihne (w adaptacji Alexandra Baerwalda), powstawał w latach 1908-1913 pod nadzorem miasta. Podczas II wojny światowej w trakcie ataków bombowych zniszczeniu uległo ponad 40% zabudowań. Zburzona została między innymi stanowiąca serce biblioteki sala czytelni głównej, która oryginalnie była kryta szklaną kopułą. Po wojnie budynek (który znalazł się w strefie wschodniej) udało się zrekonstruować jedynie częściowo, nie odbudowano bowiem czytelni. Obecna rozbudowa pod auspicjami firmy HG Merz ma zwiększyć funkcjonalność istniejących zabudowań i przywrócić im dawną świetność [20].

Fotografia 1. Gmach Biblioteki przy Unter den Linden

Źródło: OMILANOWASKA Małgorzata. *Berlin*. Warszawa, 2005, s. 61.

W roku 1967 w Berlinie Zachodnim rozpoczęto budowę nowej siedziby dla Biblioteki Państwowej, która miała pomieścić zbiory znajdujące się po stronie alianckiej, uratowane z pożogi wojennej, po podziale Niemiec. Budynek według projektu Hansa Scharouna i Edgara Wiśniewskiego stanął przy Potsdamer StraÙe, w obrębie tzw. Kulturforum. Renowacja i przebudowa miała miejsce w latach 1999-2001. Budynek przy Potsdamer StraÙe „odegrał rolę” w powstałym w 1987 r. filmie Wima Wendersa *Niebo nad Berlinem*. W jednej ze scen dwaj aniołowie, będący głównymi bohaterami filmu, odczytują znajdujące się tam myśli patronów biblioteki [20].

Od obalenia Muru Berlińskiego i zjednoczenia Niemiec zbiory Państwowej Biblioteki w Berlinie znajdują się w dwu głównych budynkach. Stąd też jest ona nazywana „biblioteką w dwóch domach” (die zwei häuser bibliothek). Reprezentacyjny budynek w sercu miasta, przy Unter den Linden, jest biblioteką historyczną i miejscem gromadzenia księgozbioru do 1945 r. Ogromny, nowoczesny gmach przy Potsdamer StraÙe stanowi bibliotekę naukową, gromadzącą wszystkie tomy wydane po 1945 r. Czasopisma gromadzone są w Westhafen, w Berlin-Moabit. Natomiast we Fridrichsagen znajdują się budynki wybudowane pierwotnie w 1950 r. przez Niemiecką Republikę Demokratyczną na potrzeby towarzystw naukowych, które po renowacji w 2011 r. przekształcono w ogromne magazyny, przystosowane do gromadzenia obiektów kultury [13, s. 116].

Nowy budynek Biblioteki Państwowej umiejscowiono nie bez powodu na południu Tiegarten przy Potsdamer StraÙe, we wschodniej części Kulturforum, na granicy dzielącej Berlin na część wschodnią i zachodnią. W okresie istnienia Muru Berlińskiego budynek był właściwie jego częścią. Wraz z innymi instytucjami wchodzącymi w skład Kulturforum,

Filharmonią Berlińską i Neue Nationalgalerie, biblioteka miała symbolizować zaangażowanie Niemiec Zachodnich w wolność i stanowić swego rodzaju wyzwanie dla Berlina Wschodniego [2; 3].

Budynek zaprojektowany przez Hansa Scharouna i Edgara Wiśniewskiego jest (obok Philips Exeter Academy Library zbudowanej według projektu Luisa Kahna) najbardziej znaną i cenioną pod względem architektonicznym nowoczesną biblioteką. Autorom projektu udało się bowiem połączyć symboliczne znaczenie obiektu z jego niezwykle funkcjonalnością i doskonale wpasować go w istniejącą przestrzeń architektoniczną. Budynek Staatsbibliothek przypomina stylem Filharmonię Berlińską, znajdującą się po drugiej stronie Potsdamer Platz, zaprojektowaną również przez Hansa Scharouna [7; 8].

Biblioteka miała w swoim architektonicznym założeniu niejako „zamykać” przestrzeń Kulturforum i wyraźnie oddzielać ją od Muru Berlińskiego, stanowić miejsce skupienia i wyciszenia. Zewnętrzna forma budynku odzwierciedla panujący wewnątrz spokój. Obiekt jest ogromny, ma 300 m długości, a jego monumentalną skalę można ocenić właściwie jedynie z dużej odległości. Oglądany z bliska, wydaje się zlewać z otoczeniem.

Wejście do biblioteki jest przesunięte w lewo w stosunku do osi budynku, co w naturalny sposób dzieli powierzchnię znajdującą się na parterze. Po prawej stronie przestrzeń wydaje się nie mieć końca, wrażenie to wzmacnia jeszcze światło sączące się z ogromnych okien. Lobby po lewej stronie jest wyraźnie mniejsze i sprawia wrażenie zamkniętej przestrzeni. Uwagę przyciąga przede wszystkim narożny witraż. Po stronie lewej umiejscowiono szatnię, szafki dla czytelników oraz punkt obsługi. Po obróceniu się o 90 stopni widać ogromne schody, prowadzące na kolejne kondygnacje. Tuż przed nimi zlokalizowano bramki wejściowe. Warto wspomnieć, że lobby ma imponującą powierzchnię 5 tys. m², ale wydaje się dość przytulne, co osiągnięto dzięki podzieleniu przestrzeni dachu przy pomocy specjalnych filarów. Wizualny podział znajdującego się na parterze lobby wzmocniony jest dodatkowo przez zmienne oświetlenie różnych jego części [2].

Szerokie, otwarte schody prowadzą najpierw na półpiętro z punktem do kopiowania, a następnie na wielopoziomową antresolę, gdzie znajduje się serce biblioteki – czytelnia. Dominują tu stanowiska dla czytelników, komputery oraz liczne regały z książkami z wolnym dostępem do półek. Co ciekawe, światło w każdym punkcie czytelnia jest niemal jednakowe. Osiągnięto to dzięki równomiernemu rozmieszczeniu ogromnych sufitowych lamp oraz doświetleniu tej przestrzeni przez zajmujące niemal całą wysokość każdej kondygnacji okna [2]. Na pierwszym piętrze znajduje się dodatkowo stała wystawa poświęcona rodzinie kompozytora *Marsza Weselnego*, Felixa Mendehlsona-Bartholdy. Na drugim piętrze można podziwiać faksimile najcenniejszych starodruków znajdujących się w zbiorach Staatsbibliothek, między innymi Biblii Gutenberga.

Księgozbiór Państwowej Biblioteki w Berlinie obejmuje łącznie:

- ponad 12,3 mln książek,
- ponad 200 tys. rzadkich książek,
- 4442 inkunabuły,
- 18,3 tys. zachodnich manuskryptów (włączając w to fragmenty Nibelungenlied),

- 42170 orientalnych manuskryptów (między innymi wczesne tabliczki z okresu panowania dynastii Ming),
  - 250 tys. autografów (między innymi Lessinga, Goethego, Kleista),
  - 66350 autografów muzycznych,
  - 1,4 tys. ruchomości,
  - 460 tys. edycji partytur,
  - 1,1 mln map, atlasów i globusów,
  - 38 tys. subskrypcji periodyków i serii monograficznych,
  - 180 tys. tomów pierwszych gazet,
  - 22,9 tys. drukowanych magazynów,
  - 24,4 tys. licencjonowanych gazet elektronicznych,
  - 4,7 tys. baz danych,
  - 2,3 mln mikrofilmów i mikrofilmów,
  - 13,5 mln obrazów w Archiwum Obrazów Pruskiego Dziedzictwa Kultury [20].
- Księgozbiór biblioteki berlińskiej podzielono na następujące oddziały tematyczne:
- Departament Manuskryptów (Handschriftenabteilung),
  - Departament Europy Wschodniej (Osteuropaabteilung),
  - Departament Azji Wschodniej (Ostasienabteilung),
  - Departament Orientalny (Orientabteilung),
  - Departament Czasopism (Zeitungsabteilung),
  - Departament Muzyczny z Archiwum Mendelssohna (Musikabteilung mit Mendelssohn-Archiv),
  - Departament Map (Kartenabteilung),
  - Departament Książek dla Dzieci i Młodzieży (Kinder und Jugendbuchabteilung) [20].

Departament Manuskryptów (Handschriftenabteilung) Berlińskiej Staatsbibliothek może się pochwalić jedną z największych i najważniejszych kolekcji zachodnich manuskryptów, inkunabułów i pojedynczych arkuszy. W magazynach biblioteki znajdują się między innymi: manuskrypty z okresu średniowiecza i czasów nowożytnych (prawie 18,5 tys.), dokumenty (600), zabytki i kolekcje literackie (800), pojedyncze autografy (250 tys.), inkunabuły (4,4 tys.), pojedyncze arkusze i efemerydy (25 tys.), portrety (100 tys.), rachunki (300 tys.), ekslibrisy (50 tys.) [4].

Do najcenniejszych zabytków kultury piśmienniczej, znajdujących się w zbiorach biblioteki, należy zaliczyć: fragment rękopisu Wergiliusza Augusteusa, Psalterz Ludwika Germańskiego (Psalter Ludwigs des Deutschen) datowany na IX w. oraz egzemplarz Biblii Gutenberga, rękopis *Dekameronu* pisany osobiście przez Boccaccio oraz jedyny ilustrowany rękopis *Pieśni Nibelungów* [4].

Czytelnicy mogą korzystać ze zbiorów Departamentu Manuskryptów w specjalnej Czytelni Manuskryptów (wystarczy być posiadaczem ważnej karty biblioteczej). Oddzielna czytelnia inkunabułów znajduje się w budynku przy Unter den Linden. W wolnym dostępie do wglądu jest ponad 30 tys. woluminów. W wypożyczalni można również zamawiać reprodukcje cenniejszych eksponatów [4; 18].

Większość rękopisów i inkunabułów została opisana w drukowanym katalogu, chociaż część cennych manuskryptów jest nadal wymieniona jedynie w katalogu kartkowym oraz pisanym odręcznie inwentarzu bibliotecznym. Wiele danych dotyczących zgromadzonych w Departamencie Manuskryptów woluminów można też odnaleźć w doskonale zorganizowanych i prowadzonych, tematycznych bazach danych. Do najważniejszych należą:

Manuscripta mediaevalia²⁴ – niemiecka internetowa baza danych manuskryptów średniowiecznych i katalogów manuskryptów, obejmująca obecnie informacje o ok. 65 tys. woluminach i ich zachowanych fragmentach. Baza umożliwia również obejrzenie zdigitalizowanych obrazów ok. 56 tys. opisów katalogowych (część manuskryptów została w całości zdigitalizowana). Kolejne bazy to: Gesamtkatalog Wiegendrucke²⁵ (Połączony Katalog Inkunabułów), Zentralkartei der Autographen²⁶ (Centralny Katalog Autografów), Sammlung Einblattmaterialien (Kolekcja Pojedynczych Arkuszy i Efemeryd) oraz MALVINE²⁷ – wyszukiwarka internetowa, powstała jako część projektu europejskiego prowadzonego pod egidą Staatsbibliothek zu Berlin [4; 18].

Departament Europy Wschodniej (Osteuropaabteilung) gromadzi literaturę z następujących krajów: Albania, Bułgaria, Finlandia, Grecja, Gruzja, Chorwacja, Słowenia, Bośnia i Hercegowina, Macedonia, Serbia, Czarnogóra, Polska, Rumunia, Rosja, Republiki Bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia), Białoruś, Ukraina, Czechy, Słowacja, Węgry. Kolekcja uwzględnia również mniejszości narodowe w tych regionach. Główny nacisk położony jest na gromadzenie pozycji z dziedziny nauk humanistycznych i wiedzy o społeczeństwie. W chwili obecnej magazyny biblioteczne zawierają blisko 1 mln woluminów, zaś rocznie przybywa ok. 4 tys. nowych egzemplarzy [14; 18]. Około 30 tys. książek jest dostępnych w Czytelni Europy Wschodniej. Są to: bibliografie narodowe i specjalistyczne, encyklopedie, leksykony oraz słowniki. W czytelni znajduje się też stacja komputerowa z dostępem do Internetu i specjalistycznych baz danych. Czytelnicy mogą między innymi skorzystać z Integrum World Wide, największego rosyjskiego serwisu informacji online, zapewniającego dostęp do ok. 4 tys. rosyjskojęzycznych baz danych [16; 20].

Wśród najważniejszych eksponatów należy wymienić kolekcję starodruków Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego z okresu XVI-XIX w. oraz tzw. Kolekcję Vuka (niezwykle cenną kolekcję wczesnych serbskich manuskryptów) [14].

Dostęp do większości zbiorów (monografie i periodyków) jest możliwy online przez StaBiKat²⁸. Pozycje zgromadzone do 1984 r. znajdują się w oddzielnym katalogu centralnym, Osteuropa-Sammelkatalog (OSK), przekształcanym od 2005 r. w specjalistyczną bazę danych i zawierającym obecnie ponad milion pozycji. Dostęp do OSK jest możliwy w siedzibie Departamentu Europy Wschodniej przy Potsdamer StraÙe. Wiele ciekawych informacji można również znaleźć w specjalistycznym serwisie Online Contents – SSG

²⁴ <http://manuscripta-mediaevalia.de>.

²⁵ <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>.

²⁶ <http://www.kalliope-portal.de>.

²⁷ www.malvine.org.

²⁸ <http://stabikat.de>.

Slavistics, dostępnym od 2003 r. przez wspólną sieć biblioteczną www.gbv.de. Departament Europy Wschodniej wydaje też serię *Veröffentlichungen der Osteuropa-Abteilung* [14; 18].

Departament Azji Wschodniej (Ostasienabteilung) gromadzi, częściowo dzięki finansowemu wsparciu Deutsche Forschungsgemeinschaft, materiały dotyczące Japonii, Korei, Tajwanu, Mongolii oraz Chińskiej Republiki Ludowej i Hongkongu, Mandżurii, a także Azji Centralnej (Tybet, Wschodni Turkmenistan, obrzeża Mongolii). Kolekcja składa się z 710 tys. woluminów w językach oryginalnych, wzbogacanych corocznie przez 20 tys. nowych publikacji w językach zachodnich i 4 tys. aktualnych periodyków, co czyni ją najbogatszym i najbardziej wyczerpującym zbiorem tego rodzaju w Europie [14; 18].

Najcenniejszym zabytkiem znajdującym się w zbiorach Departamentu Azji Wschodniej jest niewątpliwie najstarszy na świecie dokument drukowany – buddyjski Hyakumanto Darani – pochodzący z Japonii i datowany na VIII w. [14]. Do największych na świecie należy kolekcja kanonów buddyjskich. Księgozbiór Staatsbibliothek zu Berlin zawiera również wiele chińskich manuskryptów i tabliczek z okresu dynastii Ming (1368-1644). Swoje kolekcje zapisali Bibliotece Państwowej najbardziej znani kolekcjonerzy i specjaliści w dziedzinie wiedzy na temat Azji Wschodniej, m.in. Erich Haenisch (kolekcja mandżurska licząca 4,5 tys. woluminów), Robert Freiherr Lucius von Ballhausen oraz Friedrich Heyer von Rosenfeld (kolekcja tabliczek). Otto Karow przekazał Departamentowi Azji Wschodniej publikacje z zakresu medycyny, natomiast Akio Matsui dostarczył literaturę i zabytkową tablicę do starożytnej chińskiej gry Go [14].

Departament Azji Wschodniej dzieli czytelnię z Departamentem Orientalnym. Jest ona dostępna jedynie dla wyspecjalizowanych badaczy. Księgozbiór podręczny zawiera 30 tys. woluminów. Większość książek z kolekcji Departamentu Azji Wschodniej można wypożyczyć, natomiast korzystanie z rękopisów, ilustracji i innych rzadkich eksponatów jest możliwe tylko w czytelni po uzyskaniu specjalnego pozwolenia [14; 18].

Większość księgozbioru Departamentu Azji Wschodniej jest uporządkowana w katalogu elektronicznym. Książki wydane w językach zachodnich można znaleźć w katalogu online, natomiast pozycje literatury japońskiej, chińskiej i koreańskiej są wpisane w oryginalnej transkrypcji w katalog kartkowy Departamentu (wraz z transkrypcją w alfabecie łacińskim). Dodatkowym źródłem informacji jest Online Guide East Asia, który zapewnia dostęp do baz internetowych²⁹ [18].

Kolekcja orientalna Staatsbibliothek zu Berlin należy do największych w Europie. **Departament Orientalny** (Orientabteilung) gromadzi książki, periodyki, manuskrypty, tabliczki, mikrofilmy oraz media elektroniczne dotyczące krajów, społeczeństw, kultur i religii (przede wszystkim hinduizmu, islamu i judaizmu) oraz języków i literatury następujących regionów: wczesnego i chrześcijańskiego Orientu, Afryki, Bliskiego i Środkowego Wschodu (europejska część Turcji, Izrael, Kaukaz, islamskie kraje Azji Środkowej), Południowej Azji, Południowo-Wschodniej Azji, Oceanii oraz regionów islamskich Europy. W kolekcji Departamentu Orientalnego znajduje się blisko 80 tys. oryginalnych rękopisów oraz ponad 180 tys. mikrofilmów manuskryptów [14; 18].

²⁹ <http://crossasia.org/de/ogea>.

W zbiorach Staatsbibliothek zu Berlin znajdują się pozycje szczególnie cenne zarówno z historycznego, jak i artystycznego punktu widzenia. Najstarszym tekstem pisanym jest fragment Egipskiej Księgi Umarłych pochodzącej z Nowego Królestwa (około XII w. przed Chrystusem). Wśród innych pozycji należy wymienić: Kodeks Koptyjski z III w. n.e., ilustrowane manuskrypty z Persji, Indii i Azji Południowo-Wschodniej, Albumy z Seraju, Album Jahangir (zawierający cenne miniatury i złożone ornamenty), manuskrypty Mamluka z Egiptu (XIV i XV w.), fragmenty Koranu zapisane w Kufi datowane na VII-X w., dokumenty Imperium Otomańskiego i najstarszą Biblię Hebrajską (tzw. Biblia Erfurcka) [14].

Korzystanie z tak cennego księgozbioru jest możliwe tylko w czytelni, po zapoznaniu się z informacjami na temat warunków korzystania z kolekcji i podpisaniu stosownej deklaracji. Wspólna czytelnia Departamentów Orientalnego i Azji Wschodniej jest dostępna tylko dla wyspecjalizowanych badaczy. Mogą oni korzystać też na miejscu z księgozbioru podręcznego, składającego się z 30 tys. woluminów [14; 18].

Księgozbiór Departamentu Orientalnego znajduje się częściowo w bibliotecznym katalogu centralnym, a częściowo w katalogu wewnętrznym departamentu. Odrębne katalogi stworzono dla szczególnie cennych kolekcji.

Departament Czasopism (Zeitungsabteilung), najnowszy dział tematyczny Staatsbibliothek, powstał w 1993 r. po scaleniu bibliotek znajdujących się po obu stronach Muru Berlińskiego [18; 22]. Mimo to Departament należy do największych i najbardziej liczących się w całym Niemczech. Staatsbibliothek gromadzi przede wszystkim czasopisma ogólne, w tym dzienniki, tygodniki i miesięczniki, a także czasopisma specjalistyczne pozostałe w obu bibliotekach (przy Unter den Linden i Potsdamer Straße). Departament Czasopism posiada około 180 tys. oprawionych tomów oryginalnych edycji, ponad 65 tys. rolek mikrofilmów i 160 tys. mikrofiszek. Biblioteka otrzymuje obecnie wydania ok. 340 czasopism (w tym 130 po niemiecku) w wersji papierowej lub na mikrofilmach [22]. Niektóre tytuły (8 czasopism niemieckojęzycznych i 3 zagraniczne) można oglądać na płytach CD. Na wszystkich stacjach internetowych znajdujących się w Staatsbibliothek można uzyskać dostęp do aktualnych i archiwalnych wydań ok. 100 anglojęzycznych czasopism i niemieckiego *Frankfurter Allgemeine Zeitung* [22]. Dodatkowo, dostępne są też archiwalne wydania wielu angielskich i amerykańskich gazet. Księgozbiór podręczny w czytelni składa się z ponad 80 tytułów z całego świata. W czytelni można też znaleźć bibliografie czasopism, katalogi, prace biograficzne, encyklopedie i poradniki związane z dziennikarstwem i czasopismami.

Najstarszym oryginalnym wydaniem (w formie papierowej), znajdującym się w zbiorach Departamentu Czasopism, jest *Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen* z 1740 r. Najstarsza kopia na mikrofilmie to pochodząca z 1618 r. berlińska gazeta, znana później jako *Vossische Zeitung* [22]. Kolekcja czasopism niemieckich zawiera tytuły już od XVIII w. Czasopisma (wydania papierowe) można przeglądać jedynie na miejscu, w czytelni Departamentu Czasopism. Mikrofilmy można zamówić do innych bibliotek, korzystając z międzybibliotecznego systemu wypożyczeń.

W czytelni znajduje się 70 stanowisk do pracy, 24 z nich są wyposażone w stację komputerową, czytnik mikrofilmów i drukarkę (czytelnicy mogą z niej korzystać samodzielnie,

za dodatkową opłatą). Niedozwolone jest kopiowanie (kserowanie) oryginalnych wydań czasopism. Można natomiast zamówić reprodukcję przy odpowiednim stoisku w czytelnicy.

Zasoby Departamentu Czasopism można znaleźć w ogólnym katalogu online oraz w ogólnoniemieckim katalogu wydawnictw seryjnych, Zeitschriftendatabank³⁰ (ZDB). Dodatkowo w czytelnicy dostępny jest katalog wczesnych tomów oprawionych – Zeitungsband-katalog – który jest częścią berlińskiego Realkatalog. Dostęp do ZDB jest też możliwy (edycja CD) w intranecie biblioteki [18; 22].

Biblioteka Państwowa w Berlinie posiada największą na świecie kolekcję muzyki niemieckiej, włączając w to ponad 80% autografów Johanna Sebastiana Bacha i Wolfganga Amadeusa Mozarta [16]. Do najważniejszych przykładów można zaliczyć rękopisy *Mszy B-moll*, *Pasji według Świętego Mateusza* i *Pasji według Świętego Jana* autorstwa Johanna Sebastiana Bacha oraz prawie wszystkie wczesne opery Mozarta [19]. Obok manuskryptów Symfonii nr 4, nr 5 i nr 8 Ludwiga van Beethovena, biblioteka posiada też oryginalny zapis nutowy i partyturę Symfonii nr 9, które zostały zaliczone do Światowego Rejestru Pamięci (Memory of the Word Register) UNESCO w 2001 r. Archiwum Mendelssohna (Mendelssohn-Archiv), będące częścią **Departamentu Muzycznego** (Musikabteilung), zostało ufundowane w 1964 r. przez prawnuka kompozytora Felixa Mendelssohna-Bartholdy'ego [12]. Archiwum gromadzi dokumenty związane z rodziną Mendelssohnów, między innymi listy, prace założyciela rodu, filozofa Mosesa Mendelssohna oraz rękopisy samego kompozytora i jego siostry Fanny Hensel. Historycy sztuki za szczególnie cenną uznają z pewnością kolekcję 800 szkiców Wilhelma Hensela, męża Fanny [12].

Departament Muzyczny dysponuje własną czytelnicy. Rzadkie eksponaty, nagrania i portrety mogą być oglądane jedynie na miejscu, w czytelnicy. W bibliotece podręcznej znajduje się 12,2 tys. woluminów. Większość woluminów dostępnych w Departamencie Muzycznym została skatalogowana, natomiast część oryginalnych rękopisów muzycznych można obejrzeć online.

Departament Map (Kartenabteilung) posiada jedną z największych i najciekawszych na świecie kolekcji kartograficznych. Zawiera ona: 1,1 mln map, 32,5 tys. atlasów, 500 globusów, 154 tys. rzutów topograficznych oraz ponad 2,5 tys. materiałów kartograficznych zarchiwizowanych na płytach CD i DVD. Kolekcja obejmuje materiały kartograficzne z całego świata oraz istotną, związaną z tą dziedziną, literaturę specjalistyczną. W zbiorach departamentu znajduje się ponad 34 tys. woluminów poświęconych historii, kartografii, odkryciom, geografii, geologii i podróżom [9]. Ze względu na objętość kolekcji, znajduje się ona w obu głównych budynkach Staatsbibliothek: budynek przy Unter de Linden mieści najcenniejsze eksponaty, natomiast wydawnictwa datowane po 1939 r. są zgromadzone przy Potsdamer StraÙe. Historyczna biblioteka Berlińskiego Towarzystwa Geograficznego (Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin), obejmująca 40 tys. woluminów i ponad 15 tys. map, ma swoją siedzibę przy Unter den Linden. Departament Map przy Potsdamer StraÙe jest też biblioteką depozytową Niemieckiego Towarzystwa Kartograficznego (Deutsche Gesellschaft für Kartographie) [9].

³⁰ <http://zdb-opac.de>.

W kolekcji Departamentu Map znajduje się wiele wyjątkowo cennych obiektów oraz rzadkie manuskrypty i druki. Do najcenniejszych eksponatów należy zaliczyć portolany (mapy żeglarskie) regionu Morza Śródziemnego, Oceanu Indyjskiego i Pacyfiku [23, s. 19-20]. Unikalna jest także kolekcja map i manuskryptów ze Wschodniej Azji oraz rzadkie starodruki z Chin i Japonii. Departament Map może poszczycić się posiadaniem ogromnej kolekcji map różnych regionów Niemiec z różnych okresów, w tym mapą Niemiec z 1491 r. autorstwa Nikolausa von Kuesa. Równie cenna jest kolekcja atlasów geograficznych, obejmująca między innymi atlas portolanów Batista Agnese z 1572 r., pierwszy atlas podróźniczy Europy (1535 r.) oraz Atlas Wielkiego Elektora, zawierający mapy ściennie Niderlandów z XVII w. Wśród innych, rzadkich eksponatów należy wymienić: mapę ścienną Europy z 535 r., globus Livio Sanuto z 1572 r. oraz pierwszy atlas tematyczny Prus z 1827 r. [9].

Czytelnicy mogą oglądać eksponaty z kolekcji Departamentu Map jedynie na miejscu, w czytelniach obu głównych budynków Staatsbibliothek (konieczne jest posiadanie aktualnej karty czytelniczej). Można również zamawiać kopie lub skany cenniejszych egzemplarzy.

Czytelnicy mogą wyszukać mapy i atlasy publikowane przed 1850 r. w specjalistycznej bazie danych IKAR. Z kolei biblioteczna baza OPAC zawiera dane na temat większości nowych map. Mapy publikowane w okresie 1850-1939 oraz mapy ręcznie rysowane można znaleźć w drukowanych katalogach albo na mikrofilmach. Mapy topograficzne, plany Berlina oraz literatura kartograficzna publikowana do 1989 r., są skatalogowane w specjalnej bazie³¹ [9; 18].

Departament Książek dla Dzieci i Młodzieży (Kinder und Jugendbuchabteilung) został ufundowany w 1951 r. i miał za zadanie przede wszystkim zbieranie rzadkich książek dla dzieci. W chwili obecnej jest to jeden z największych tego rodzaju działów w Europie. Gromadzi on książki dla dzieci i młodzieży z całego świata, ale najciekawsza jest z pewnością kolekcja dziecięcych książek niemieckich. Departament gromadzi literaturę napisaną, adaptowaną lub specjalnie wydaną z myślą o dzieciach i młodzieży. Księgozbiór liczy 200 tys. woluminów i można go podzielić na następujące kategorie: pozycje poświęcone literaturze dla dzieci i młodzieży, bibliotekom dziecięcym i edukacji przez czytanie (11 tys. książek oraz 45 akademickich periodyków), współczesne (wydane po 1945 r.) książki dla dzieci napisane po niemiecku (65 tys. woluminów), kolekcja specjalna (książki zagraniczne wyjątkowe pod względem treści lub wartości artystycznej) składająca się z 65 tys. woluminów, stare (wydane przed 1945 r.) niemieckie książki dla dzieci (54 tys. pozycji, z których 8 tys. to książki wydane przed 1860 r.), współczesne i archiwalne wydania periodyków dla dzieci i młodzieży (40 tytułów niemieckich i 40 zagranicznych) [10].

Księgozbiór Departamentu Książek dla Dzieci i Młodzieży zawiera pozycje z poprzednich pięciu wieków. Najstarsze tytuły dotyczą wychowania (np. *De civilitate morum puerilium libellus* Erazma z Rotterdamu z 1537 r.), nauki czytania i pisania oraz religii. Kolekcja zawiera też liczne bajki, przypowieści, zbiory wierszy dla dzieci oraz periodyki [10].

Księgozbiór jest dostępny tylko dla wyspecjalizowanych badaczy literatury dziecięcej, nie jest natomiast dostępny dla dzieci. Książek nie wolno wypożyczać, można z nich

³¹ <http://staatsbibliothek-berlin.de/kartenabteilung/recherche-und-ressourcen.html>.

korzystać tylko w czytelni. Pozycje wydane po 1968 r. są umieszczone w ogólnym, alfabetycznym katalogu bibliotecznym przy Unter den Linden. Departament dysponuje ponadto wieloma wewnętrznymi katalogami, do których należą następujące wykazy: ogólny alfabetyczny, periodyków i wydawnictw seryjnych, tematyczny, autorów, porządkujący wydawnictwa według miejsca wydania i wydawnictwa, chronologiczny. Od 1993 r. wszystkie wydawnictwa są włączane do ogólnego katalogu Staatsbibliothek, dostępnego online [10; 20].

W chwili obecnej Staatsbibliothek zu Berlin ze swoimi zbiorami, obejmującymi ok. 23,5 mln pozycji, jest największą akademicką biblioteką naukową w Niemczech. Poza dbałością o pruskie dziedzictwo kulturowe i codzienną działalnością biblioteczną, instytucja ta jest też zaangażowana w wiele projektów narodowych. Staatsbibliothek zu Berlin jest jedną z sześciu bibliotek uczestniczących w projekcie Sammlung Deutscher Drucke (kolekcjonowanie niemieckojęzycznej literatury drukowanej), w którym odpowiada za okres 1871–1912 [11]. W ramach projektu Sammlung Deutscher Drucke kolekcjonowane są wszystkie materiały kartograficzne wydane w Niemczech w okresie 1801–1912. Departament Muzyczny biblioteki archiwizuje wydawnictwa muzyczne wydane drukiem w latach 1801–1945. Do innych zadań biblioteki należą: kompilacja ogólnego międzynarodowego katalogu inkunabułów, prowadzenie centralnego narodowego indeksu manuskryptów, prowadzenie niemieckiej narodowej bazy danych magazynów.

Od roku 1998 Staatsbibliothek zu Berlin jest instytucją odpowiedzialną za kolekcję Słowiańskie Języki i Literatura (oraz Folklor) – projekt wspierany przez Niemiecką Fundację Badawczą (Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG). Od roku 2005, również dzięki wsparciu DFG, powstaje Wirtualna Biblioteka Słowistyki. Projekt ma na celu zbudowanie akademickiego portalu języków i literatury słowiańskiej³², który będzie połączony z Wirtualną Biblioteką Europy Wschodniej³³. Biblioteka bierze też udział w ogólnoeuropejskim projekcie Europäische Bibliographie zur Osteuropaforschung (European Bibliography of Slavic and East European Studies, Bibliographie européenne des travaux sur l'ex-URSS et l'Europe de l'Est), który obejmuje instytucje badawcze i ośrodki zajmujące się dokumentacją z wielu krajów europejskich [11].

Departament Map Staatsbibliothek zu Berlin odpowiada za archiwizowanie i udostępnianie map topograficznych i literatury kartograficznej (projekt wspierany przez Deutsche Forschungsgemeinschaft). Biblioteka bierze też udział w trwającym od 1974 r. projekcie Bibliographia Cartographica oraz IKAR-database (baza wszystkich starych drukowanych map, która zawiera ponad 315 tys. referencji dotyczących pozycji publikowanych do 1850 r.) [11].

W codziennej działalności Staatsbibliothek niezwykle ważną rolę odgrywa **Departament Zachowania Zbiorów, Konserwacji i Digitalizacji** (Abteilung Bestanderhaltung und Digitalisierung). Współpracuje on z najznakomitszymi specjalistami w dziedzinie konserwacji sztuki i naukowcami. Jest odpowiedzialny przede wszystkim za ochronę i konserwację cennych zbiorów Staatsbibliothek zu Berlin, ale jego działalność obejmuje także

³² www.slavistic-portal.de.

³³ www.vifoast.de.

szkolenie, udzielanie konsultacji i ekspertyz dla innych bibliotek oraz udział w projektach ogólnokrajowych i międzynarodowych. Do najważniejszych, ukończonych projektów należą: konserwacja i digitalizacja rękopisów Johanna Sebastiana Bacha, digitalizacja 9 Symfonii Beethovena oraz restauracja najstarszej Biblii Hebrajskiej (tzw. Biblii Erfurckiej) [1]. Departament Zachowania Zbiorów, Konserwacji i Digitalizacji bierze też czynny udział w pracy niemieckich stowarzyszeń specjalistycznych, takich jak: Berlin-Brandenburgische Runde zur Bestanderhaltung oraz Allianz für die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts, zajmujących się w Niemczech zachowaniem dziedzictwa kulturalnego [1].

Geneza powstania i rozwój Staatsbibliothek zu Berlin w kolejnych epokach stanowią odzwierciedlenie historii Niemiec. Szczególnie bolesny dla kraju i Europy okres II wojny światowej oraz następujący potem okres zimnej wojny, z podziałem na Niemiecką Republikę Demokratyczną i Republikę Federalną Niemiec, odcisnął piętno również na tej szacownej instytucji. Co ciekawe, podzielona przez lata biblioteka odrodziła się po zjednoczeniu Niemiec w nowej, zaskakującej postaci, ale nigdy nie straciła swojej podstawowej funkcji, jaką była (i jest) ochrona oraz propagowanie literackiej spuścizny niemieckiej.

Staatsbibliothek zu Berlin jest jedną z największych niemieckojęzycznych bibliotek naukowych, ale jest też (nie tylko z nazwy) biblioteką publiczną, dostępną właściwie dla każdego czytelnika. Temu założeniu podporządkowane są zarówno architektura budynku, jak i organizacja przestrzeni bibliotecznej. Jest to szczególnie widoczne w nowym (i obecnie głównym) budynku biblioteki na terenie Kulturforum, przy Potsdamer Straße. Budynek zaprojektowany przez parę znakomitych architektów, Hansa Scharouna i Edgara Wiśniewskiego, przyciąga uwagę, intryguje i znakomicie zamyka przestrzeń przy Tiegarten. Przestrzeń wewnątrz budynku jest podporządkowana czytelnikom – przestronne czytelnie, wolny dostęp do półek, znakomite oświetlenie. Co ciekawe, ogrom budynku w ogóle nie przytłacza, udało się tu wytworzyć atmosferę skupienia, odosobnienia i spokoju, tak potrzebnego w badaniach naukowych. Imponujący księgozbiór biblioteki może zrobić wrażenie nawet na najbardziej wymagających bibliofilach. Całości obrazu dopełniają znakomicie przygotowani, kompetentni i chętni do pomocy pracownicy. Wszystko to sprawia, że czytelnik czuje się w tym miejscu kimś naprawdę wyjątkowym, oczekiwanym i pożądanym.

Bibliografia

1. *Abteilung Bestanderhaltung und Digitalisierung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2010.
2. Berlin State Library. In *En.wikiarquitectura* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: http://en.wikiarquitectura.com/index.php/Berlin_State_Library. Stan z dnia 10.07.2013.
3. GIERSBERG Dagmar. *Slowly reuniting what belongs together: the Berlin State Library – Prussian Cultural Heritage* [Dokument elektroniczny]. Goethe-Institut, 2009. Tryb dostępu: <http://www.goethe.de/wis/bib/dos/bip/ber/en4319485.htm>. Stan z dnia 10.07.2013.
4. *Handschriftenabteilung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2005.
5. Interview with Hans-Joerg Lieder from the Berlin State Library. In *Europeana Newspapers* [Dokument elektroniczny]. 2013. Tryb dostępu: <http://www.europeana-newspapers.eu/interview-with-hans-jorg-lieder-from-the-berlin-state-library>. Stan z dnia 10.07.2013.
6. JAENECKE Joachim. Staatsbibliothek zu Berlin. Preussischer Kulturbesitz, raport o stanie zachowania zbiorów w Dziale Muzycznym. In SPÓZ Andrzej, WOJNOWSKA Elżbieta, HRABIA Stanisław (red.). *Biblioteka muzyczna 1996-1999*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2004, s. 47-56. ISBN 83-89316-32-3.
7. JONES Peter Blundell. *Hans Sharoun*. London: Phaidon Press, 1995. ISBN: 0714828777.
8. JONES Peter Blundell, KAPLAN Michael. *Hans Sharoun: buildings in Berlin*. Knoxville: View Productions, 2002. ISBN 978-0971409125.
9. *Kartenabteilung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2010.
10. *Kinder-und Jugendbuchabteilung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2006.
11. MAIER Susanne. *Building up Digital Collections at the Staatsbibliothek zu Berlin. IFLA Workshop on Digital Collections Development* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.ifla.org/files/assets/acquisition-collection-development/conferences-workshops/sc-midterm/Maier-Moscow.pdf>. Stan z dnia 10.07.2013.
12. *Musiabteilung mit Mendelssohn-Archiv. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2005.
13. OMILANOWSKA Małgorzata. *Berlin*. Warszawa: Wiedza i Życie, 2005. ISBN 83-7184-347-X.
14. *Orientabteilung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2006.
15. REBMANN Martina. *Digitization project at the Staatsbibliothek zu Berlin. Repertoire International des Sources Musicales, 2012* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.rism.info/en/home/newsdetails/article/64/digitization-project-at-the-staatsbibliothek-zu-berlin.html>. Stan z dnia 10.07.2013.
16. ROTTERMUND Krzysztof. Autografy Bacha w Staatsbibliothek zu Berlin. *Gazeta Antykwareczna*. 2000, nr 2, s. 20. ISSN 1420-8943.
17. ROTTERMUND Krzysztof. Ratujmy wspólnie autografy Bacha. *Ruch Muzyczny*. 2000, nr 3, s. 17. ISSN 0035-9610.
18. Rozmowa z pracownikiem Staatsbibliothek zu Berlin z dnia 01.06.2013 [Materiały niepublikowane].
19. SARZYŃSKI Piotr. Kruki w klatce, boje o Berlinę. *Polityka*. 2006, nr 17/18, s. 96-98. ISSN 0032-3500.
20. *Staatsbibliothek zu Berlin. Die Geschichte der Bibliotheka* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <http://www.staatsbibliothek-berlin.de/diestaatsbibliothek/geschichte>. Stan z dnia 10.07.2013.
21. WHITFIELD Peter. *The charting of the oceans: ten centuries of maritime maps*. Rohner Park, California: Pomegranate Artbooks, 1996. ISBN 0764900099.
22. *Zeitungsabteilung. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, 2005.